MUSTAQIL TA’LIM TUSHUNCHASINING TA’LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATI

Daminova Sayyora Xursandovna-Toshkent kimyo – texnologiya instituti o‘qituvchisi

O‘zbekistonning hozirgi ta’lim strategiyasida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishi va mustaqil fikrlashi muhim o‘rin tutmoqda. Ta’limda amalga oshirilayotgan islohotlar va yangi kompetensiyaviy yondashuvlar har bir o‘quvchini faolligi yuqori, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalashni maqsad qilmoqda. Xususan, mamlakatimiz prezidenti ta’kidlaganidek, yosh avlodni erkin fikrlaydigan, yuksak intellektual salohiyatli qilib voyaga etkazish davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biridir [1]. Mazkur vazifani ro‘yobga chiqarishda mustaqil ta’lim – ya’ni, o‘quvchining o‘z bilim faoliyatini mustaqil rejalashtirishi va amalga oshirishi – eng asosiy omillardan sanaladi.

Mustaqil ta’lim tushunchasi ostida o‘quvchining dars jarayonidagi faolligini oshiruvchi, ta’limiy muammoni o‘zi hal etishga qodir bo‘lishini ta’minlovchi jarayon tushuniladi. Boshqacha aytganda, bu talabaning ta’lim olishini o‘zi boshqarishi demakdir. Mustaqil ta’lim jarayonida o‘quvchi o‘z oldiga maqsadlar qo‘yadi, zarur manbalarni mustaqil izlaydi, bilimlarni ongli ravishda egallaydi va amaliyotda qo‘llaydi. Tadqiqotchilar mustaqil ta’limni “bilimni mustaqil ravishda egallash” hamda ta’lim jarayonini boshqarish va unga javobgarlikni o‘z zimmasiga olish qobiliyati sifatida tariflaydilar. Demak, o‘quvchi ta’lim jarayonida faqat tayyor bilimlarni oluvchi emas, balki bilimni izlovchi va kashf etuvchi sub’ektga aylanadi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, mustaqil ta’lim talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, mavzuni chuqurroq tushunish qobiliyatini maksimal darajada oshirish va dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, mustaqil ta’lim zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, uning pedagogik va psixologik mohiyatini chuqur o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi [2].

Mustaqil ta’limning pedagogik-psixologik mohiyati. Mustaqil ta’lim tushunchasi pedagogika va psixologiya sohalarida keng tadqiq etilgan bo‘lib, uning mohiyati o‘quvchining bilishga bo‘lgan ichki ehtiyoji va faolligini rag‘batlantirishga qaratilgan. Ilmiy-nazariy manbalarda qayd etilishicha, qadimiy faylasuflar (Aflotun, Aristotel) va Sharq mutafakkirlari (Farobiy, Ibn Sino va b.) ham ta’lim jarayonida shogirdning aqliy faolligini oshirish, mustaqil izlanish va o‘z-o‘zini anglashni muhim deb bilishgan. Masalan, Al-Farobiyning ta’lim haqidagi qarashlarida bilimni egallash jarayoni faqat ustozga bog‘liq bo‘lmay, shogirdning shaxsiy sa’y-harakati va mushohadasiga tayanishi ta’kidlanadi. Ular nazarda tutishicha, o‘zlashtirilgan bilim inson tafakkurida mustaqil tahlil qilinib, amaliy faoliyatda qo‘llanilgandagina chinakam samara beradi [2].

Zamonaviy pedagogik talqinda mustaqil ta’lim shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim prinsipi bilan uzviy bog‘liq. Pedagogik nuqtai nazardan, mustaqil ta’lim o‘quvchining faolligiga tayangan holda, uning individual xususiyatlarini hisobga olib o‘qitishni nazarda tutadi. O‘qituvchi bu jarayonda rahbar-murabbiy (facilitator) rolini bajaradi – ya’ni, o‘quvchini yo‘naltiradi, motivatsiya beradi, ammo bilimni tayyor holda bermaydi. Mustaqil ta’limning didaktik mohiyati shundaki, unda o‘quvchi bilim egallash bilan birga, bilim va

ko‘nikmalarni shakllantirishning usullarini ham mustaqil ravishda anglab oladi va ular ustida ishlaydi. Tadqiqotlar tahliliga ko‘ra, mustaqil o‘quv faoliyati shunday ta’lim shakliki, unda bilim olish bilan bir qatorda talabaning malaka va ko‘nikmalarni mustaqil ravishda shakllantirishi ta’minlanadi. Demak, mustaqil ta’lim – bu o‘quvchining o‘z-o‘zini rivojlantirish faoliyati bo‘lib, uning davomida o‘quvchi o‘z ustida ishlash, o‘z bilim jarayonini boshqarish va nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [3].

Mustaqil ta’limning psixologik mohiyati o‘quvchining ichki motivatsiyasi va shaxsiy o‘sishi bilan bog‘liq. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarga mustaqillik berilib, ularning tanlov va qarorlariga hurmat bilan yondashilganida, ularda ichki qiziqish ortadi, ta’limdan rohatlanish hissi kuchayadi va bilim olishga bo‘lgan xavotir kamayadi. Masalan, fizikadan kurs tinglovchilari orasida o‘tkazilgan bir tadqiqot natijasida, o‘qituvchi tomonidan avtonomiya qo‘llab-quvvatlanishi (talabalarga mustaqil ishlash imkonining berilishi) ularining fizika faniga qiziqishini oshirib, darsdan tashvishini kamaytirgani aniqlangan. Shu bilan birga, o‘quvchilar bilim olish sabablarini “kerak bo‘lgani uchun” emas, balki “o‘zlari istagani uchun” deb ko‘rsata boshlaganlar – bu esa ichki motivatsiyaning shakllanganidan dalolatdir. Natijada mustaqil ta’lim oluvchilarning akademik natijalari ham yaxshilanganligi kuzatilgan. Shunday qilib, mustaqil ta’lim psixologik jihatdan o‘quvchida o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) va ichki motivatsiyani kuchaytiradi, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, mustaqil ta’lim jarayonida o‘quvchining metakognitiv qobiliyatlari – o‘z o‘qish faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash ko‘nikmalari – shakllanadi. Bu ko‘nikmalar keyinchalik umrboqiy ta’lim (lifelong learning) uchun zamin yaratadi [4].

Fizika fanini o‘qitishda mustaqil ta’lim texnologiyalarini qo‘llash o‘quvchilarning fanga qiziqishini orttirib, ularning mavzuni chuqurroq tushunishiga xizmat qilishi ushbu maqolada tahlil qilingan misollarda yaqqol ko‘rinadi. O‘quvchilarning mustaqil laboratoriya ishlari, loyihalar va interaktiv mashg‘ulotlardagi ishtiroki ularning bilim olish jarayonini yanada mazmunli va qiziqarli qiladi. Pedagogik-psixologik nuqtai nazardan, mustaqil ta’limning joriy etilishi o‘quv jarayonini faollashtirib, “o‘rgatuvchi” emas, “o‘rganuvchi” markazli muhitni yaratadi. Bu muhitda o‘quvchining shaxsiy intilishi va izlanishi bosh harakatlantiruvchi kuch bo‘lib, o‘qituvchining roli yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, mustaqil ta’limni rivojlantirish – kelajakda raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va ijodkor yosh avlodni tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Иминахунова, И.Х. Психологик ва педагогик адабиётларда талабаларнинг мустақил таълим фаолиятини ривожлантириш / И.Х. Иминахунова // Общество и инновации (Жамият ва инноватsiялар). – 2023. – № 4 (7/S). – С. 250–254.

2. Smith, R.C. Learner autonomy (Key concept in ELT) / R.C. Smith // ELT Journal. – 2008. – Vol. 62, № 4. – P. 365–397.

3. Баликаева, М.Б. Развитие самообразования студентов вуза в условиях реализации компетентностного подхода: дис. ... канд. пед. наук / М.Б. Баликаева. – Ташкент, 2007. – 148 с.

4. Hall, N. Instructors’ support of student autonomy in an introductory physics course / N. Hall, D. Webb // Physical Review Special Topics – Physics Education Research. – 2014. – Vol. 10, № 2. – Article 020116.